

NUŞTÎŞÊ ZAZAKÎ DE PROBLEMÊ NUŞTÎŞÊ FEKAN -Nimûneyê Fekê Çewlîgî-

Nurettin BELTEKİN¹

KILMNUS

Zazakî gelek yew zeman erey dest bi nuştîşî kerd. Coka nuştîşê de zaf problemê aye estî. Sereyê nê probleman de nuştîşê fekan yeno. Zazakî de sey her zıwanî bi çiya-çiya sebebana ra fekî viraziyayê. Heta dewê ke cıranê yewbinan ê fekê inan çiya yê. No hal zî verê zıwanê nuştêkî de yew manîyo pîl o. Amancê na xebate problemê nuştîşê fekan tehlîlkerdiş o. Xebat fekê Çewlîgî ser o ameya kerdene. Xebate de halkerdîşê problemanê nuştîş yê fekê Çewlîgî goreyê Grûbê Xebatê ya Vateyî ameyî motene. Xebate de rastnuştîşê vurîyayîşê vengana, diftongî, îzafeyî, kilmvatiş û lezvatişî bi nimûneyan ameyî tehlîl kerdene. Prosesê nuştîşê fekan de halkerdene probleman seba zıwanênuştîş bîyayene yew gama pîl a û bi halkerdîşê problemanê fekan wexteko kilm de prosesê zıwanê nuştêkî bîyayîşî beno tamam.

Kilitçekuyî: Nuştîş, Zazakî/Kirdkî, Fekê Çewlîgî, Standartnuştîş

Zazaca Yazımda Ağız Sorunları -Bingöl Ağızı Örneği-

ÖZ

Yazım sürecine oldukça geç dönemlerde başlayan Zazakî Kürtçe'sinin en önemli problemlerinden biri Zazaca ağızların yazıya geçirilmesinde karşılaşılan zorluklardır. Farklı nedenlerden dolayı ağızlar birbirinden oldukça ayrılmaktadır. Hatta bazen komşu köylerde bile farklılık görülmektedir. Bu durum Zazacanın yazı dili olması önünde önemli engellerden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma Zazakî'nin farklı ağızlarının yazım sürecinde karşılaşılan sorunların giderilmesini çözümlenmeyi amaçlamaktadır. Çalışma Çewlîgî ağızı örneğinde yapılmıştır. Çewlîgî ağızının yazıya geçirilmesi Vate Çalışma Grubu deneyiminde sorunların nasıl aşıldığına ilişkin ağızın özellikleri bağlamında çözümlenmiştir. Çalışmada ses dönüşümleri, diftonglar, tamlamalar, kısaltma ve pratik söyleyişler ve benzeri özelliklerin yazıya geçirilmesi örneklerle işlenmiştir. Ağızların yazıya geçirilmesi sürecinde karşılaşılan sorunların çözülmesi Zazaca'nın yazı dili olmasını hızlandıracaktır.

Anahtar Sözcükler: Yazma, Zazaca, Çewlîgî Ağızı, Standartyazım

¹ Dr, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Beşê Perwerdeyî, nbeltekin@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0001-6121-2849>

Article Type/Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 13.09.2020

Accepted / Makale Kabul Tarihi: 23.10.2020

Doi: 10.35859/jms.2020.794263

**Dialect Problems in Zazakî Writing
-Bingöl Dialect Sample-**

ABSTRACT

One of the most important problems of Zazaki Kurdish, which started its writing process quite late, is the difficulties encountered in writing Zaza dialects. For different reasons, the dialects are quite different from each other. Sometimes even in neighboring villages there is a difference. This situation emerges as one of the important obstacles to Zazaki being a written language. The purpose of this study is to solve the problems encountered in the writing process of Zazaki's different mouts. The study was done on the example of Çewlîg dialect. In the experience of writing the dialect of Çewlîg, experiences will be shared in the context of the characteristics of the dialect on how to overcome the problems. Voice transformations, diphthongs, phrases, abbreviations and practical utterances and similar features have been studied with examples in the study. Solving the problems encountered in the process of writing dialects will speed up Zazaki becoming a written language.

Keywords: Writing, Zazakî, Çewlîg Dialect, Standard Writing

Destpêk

Zîwanî herikîyayîşê xo yê tarixî de, cîya-cîya sebeban ra, vurîyayê lehçeyan û fekan. Ewro yew zîwan bi desan lehçe û bi seyan fekan ra yeno meydan. Goreyê zafê kesan no hal zengîneyê/dewlemendîya yew zîwanî ya. Mavajî semede yew mana beno ke bi desan çekuye bibê. Erebkî de derheqê çekuyê *deve* de bi desan çekuyê estî (Önal û Bozkurt, 1999) û nê heme çekuyê zî manaya nêzdîyê yewbînan de yenê şuxulnayîş. Reyna çekuyan de vurîyayîş hend zêde beno ke merdim nêzano ke eynî çeku ya. Çekuyê “(h)embazî” tayê mintiqayan de sey ûmbaz, ûnbaz yeno vatiş, na çekuye fekê Dêrsim de sey “olvaz”î vajîyêna. Fehmkerdîşê formanê verînan asan o, la keso ke ziwannas nîyo nêzano ke “olvaz” û “embaz” eynî çeku ya. Prosesê bîyayîşê lehçe û fekan de formê çekuyan zaf bedilîyêno. Mavajî çekuyê “hende”, sey “ehende, ehendi, ehend, ende, endi, end, hendi, hendi, hend, hand, hindi, honde, hund, indi; endihey, endhay, endiheyra, indihay, indihay, indihayra, hendihey, hendhey, hendhay, henday, hendê, hindê, honday, hondê” (Ferhengê Kirmanckî/Zazakî-Tirkî, 2009) hîris yew qeyde yeno vatiş. Zîwanê fekkî û meheli de nê yew mesele nêbenî la yew zîwanê nuşteki de sey fehmkerdîş benî sebebe zaf probleman.

No problem zafane xo prosesê nuştişê zazakî de mojneno. Peynîyê serranê şeştîyan de nuştişê zazakî dest pêkerd. Semedo ke yew zazakîya standarte çin bî, her nuşttoxî goreyê feke mintiqayê xo nuştêne. Wendoxê zazayan zî nê metnan ra fehm nêkerdêne. Mavajî metno ke bi fekê Çewlîg ameyo nutîş dêrsimij û sêwregîjan fehm nêkerdîni. Ê bînan zî çewlîgîjan fehm nêkerdîni. Hem zî prosesê bajarîjîyayîş, zêdebîyayîşê perwerde, sîyaset û modernbîyayîş zaf çîyê neweyî dekewtî mîyanê cûya zazayan. Coka zîwanî zî her hete ra ganî xo aver biberdîni. No proses de yew ihtîyacê standartkerdîşê zîwanî vejîyayo meydan. Ganî yew zîwano nuşteki yo muşterek bibenî (Espar, 2011). No ihtîyac Ewropa de terefê tayê kurdanê zazayan ra hîna zaf hîs bibî. Înan ra M. Malmîsanij, nê ihtîyacî wîna îfade keno “meseleyê alfabe, zîwanî û rastnuştişî (îmla) muşterek î. Mavajî yew

kurd kam partîya beno wa bibo ey rê alfabe û rastnuştîşo muşterek lazim o” (Malmîsanij, 2009).

Standartbîyayîşê zîwanî sey dîn, bazar, sîyasî uêb. zaf unsuran yew prosesê tarîxîya derge de virazîyena. Mavaji erebkî wayîrê bi seyan fekan a. Zafê ereban musulman ê. Semedo ke zîwanê Qur’anî erebkî yo bi tesîrê ciwîyayîşê dînî û perwerdeyê dînî mîyanê ereban de yew zîwano muşterek ke tira vanê “al-‘Arabîyah al-Fusha” virazîyaya. Hemeyê ereban goreyê a erebkî nusênî. Reyna semedo ke îngilîzkî bîya zîwanê bazarê globalî hemê dinya de yew îngilîzkîya standarte virazîyaya. Standartbîyayîşê zîwanan de tesîrê giran dewleta milî kena. Seba kurdî xususen zazakî de wîna yew îmkan nebîyo. Coka tayê zazayan sey yew Grûbê zîwanî *Grûba Xebate ya Vateyî* awan kerda û dest bi standardîzasyonî kerda. No derheqe de Însîyatîfê Grûbe ra Malmîsanij wîna vano:

1996 de ma tayê embazê kirmancê ke Ewropa de manenî, xo kurd zanî û bi kirmancî (zazakî) zanî, ma amey pêser. Ma 15-20 tenî amey têhet. Ma wareyê kirmancî de şînî (eşkenî) se bikî, ma naye ser o vindertî. Ma meseleyanê nuştîşê kirmancî ser o munaqeşe kerd. Semedo ke mîyanê kurdan de mekteb çin bîyo, her kes goreyê şîweya dewa xo nuseno. Ma va ma nê karî bikî bisîstem. Semedê naye ra zî ma qerar da ke ma serre de di rey kom bibî, kombîyayîşan (toplantî) virazî. Ma naye ser o pê kerd. Bi nê kombîyayîşan ma waşt biresê tayê netîceyan (Malmîsanij, 2009: 25).

Serra 1996î ra tepîya Grûbe dest bi kombîyayîşan kerdo û çekuyê zaf wareyan ke fek ra fek vurîyenî ser o vindertî û tesbît kerdî. Mavaji, alfabe (herfî), nameyê rojan, mewsiman, qıtayan, zîwanan, lehçeyan, dînan, mezheban, aşman (mengan), şaristanan, dewletan û paytextanê dinya, heywanan, hacetan, zemîrî, edatî, sîfetî, karî (fîlî), bestoxî, îzafe, hûmarî, û kilmnuştayî û termê zaf waran (Malmîsanij, 2009: 25) ameyê tesbîtkerdîş û standartkerdîş. Kesê ke goreyê Grûbe nusênî edebîyat ra heta sîyaset derheqê her warê cuye de metnê gelekî holî nuştî. Reyna zî bi fekan nuştîş mîyane zazayan de dewam kerdo. No proses nuştîşê fekan de yew îmkano pîl ardo meydan. Verê cû metnê fekan gelek kêmbî. Badê *Kovara Vateyî* goreyê fekan zaf metnê folklorikî ameyê nuştîş. *Kovara Vateyî* de wîna zaf nimûneyî estî. No war de goreyê fekê Çewlîgî zî zaf metîn nusîyayî (Kurij, 1997: 54; Kurij, 2000: 52; Celalî, 2005: 99; Celalî, 2009:147). Reyna zî seke cêr de ameyê nuştîş, nuştîşê fekan de hîna zî zaf problemi estî.

Fekî goreyê standartnuştîşî bêrê nuştênê, reyna problemê ke fekan ra vejîyenî binekî benî tay. La herkes goreyê fekê dewa xo binuso yew zîwano nuşteki nêno meydan. Ewro zîwano nuşteki, semede ciwîyayîşê zazakî yew îmkano pîl o. Çünke zîwanî rê yew habîtato newe virazeno û heme zazayî bi nê zîwanê nuşteki hemê nuşteyanê yewbînan eşkenî biwanî, yewbînan de tekîlî ronê û piya biciwîyê.

Fekê Çewlîgî her çend waha/wayîrê taybetmendîyanê ortaxan bibo zî xo mîyan de zaf meseleyan de ferqê muhîmî estî. Nê ferqî sey fekanê binan nuştîşê fekê Çewlîgî de zî seba nuştîşî benî zehmetî. Kembîyayîşê ceribnayîşê nuştîşê zazakî,

yewbînan ra bêxeberbîyayîşê xebatkaranê zazakî, bêdisîplînîyê xebatanê şexsî zî îlaweyê bibê zîwanê nuşteki rê benî manî û finenî erey.

Na xebate halkerdîşê problemê nuştiş yê fekê Çewligî goreyê xebatanê Grûba Xebate ya Vateyî ameyê tehlîl kerdene. Xebate de nuştişê vurîyayîşê vengan, îzafeyan, zemîran, herfanê pêragiridayîşan, edatan, kilmvatiş û lezvatişan bi nimûneyan tehlîl bîyê.

1. Vurîyayîşê Vengan

Zazakî de tayê vengî goreyê mintiqayan vurîyenî. Fekê Çewligî de vurîyayîşê vengan sey nimûneyê ke cêr ra ameyê mojnayîş ê:

1.1. -a, û, o, i

Fekê Çewligî de vengê ke tewr zêde vurîbarî/bedilbarî mojnênî vengê “a, û, o, i” yê. Seke Tablo 1î de aseno nê vengan de çar tewir vurîyayîşî estî:

Tablo 1: Vurîyayîşê “a, û, o, i” û Standartnuştiş

a	û	o	i
name	nûme	nome	nimi
dam	dûm	dom	
gan	gûn	gon	
ameyiş	ûmeyiş	omeyiş	imeyiş

Vengê "a", merkezê Çewligî û Dara Henî de beno "û", Bongilan de "o", Siwan, Govdere û sey Mendo, Dero Zuwa, Çilkanî dewê ke aslê xo Govdereyij î de zî sey "a"yî yeno şuxulnayîş. Sey Simsorî û zaf tay cayan û keyeyan de zî vengê "a", vurîyeno "i". Grûba Xebate ya Vateyî standartnuştişî de "a" tercîh kerdo: **gam**, derman ûeb..

1.2. -an, ûn, on

Fekê Çewligî de vengê ke zaf vurîyenî ra yew zî an/ûn/on o. Hire tewirê nê vengî estî. Seke Tablo 2î de aseno tewirê nê vengan hîna zêdîyenî:

Tablo 2: Vurîyayîşê “an, ûn, on” û Standartnuştiş

-an	-un	-on	-u	-o
mangan	mûngûn	mongon	mûngû	mongo
dewan	dewûn	dewon	dewû	dewo
banan	bûnûn	bonon	bûnû	bono
zanayan	zûnayûn	zonayon	zûnayû	zonayo

Vengê “an” Merkezê Çewlîg û Darahenî de beno “ûn”, Bongilan de “on”, Siwan, Govdere û sey Mendo, Dero Zuwa dewê ke aslê xo Govdereyijî de “an” şuxulîyeno. Reyra zî peynîyê çekuye de vengê “n” keweno û çekuye sey “û” ve “o” vajîyena. Seke cor ra aseno “mangan” beno “mangû/mango”, “banan” beno “bonû/bano”.

Nimûneyî:

Mîyeşnûn îz ca verden. (Çewlîg/Merkez) (Bor, 2015: 22)

Zerdonî xwi donû arî. (Bongilan) (Kaya, 2018: 77)

1.3. -am

Vurîyayîşê vengê “a, û, o” xo “am” de zî mojneno. Vengê “am” zî hîre tewir yeno şuxulnayîş. Tablo 3î de nimûneyê nê vurîyayîşî asenî:

Tablo 3: Vengê “am, ûm, om” û Standartnuştiş

am	ûm	om
kam	kûm	kom
lamba	lûmba	lomba
tam	tûm	tom
tamam	temûm	temom
zama	zuma	zoma

Seke tablo de aseno nê vengî merkezê Çewlîgî de “ûm”, Bongilan de “om”, Siwan, Govdere û sey Mendo, Dero Zuwa dewê ke aslê xo Govdereyijî de zî “am” yeno şuxulnayîş. Mavajî kam, Çewlîg de kûm, Bongilan de zî kom o. Standartnuştişî de kam tercîh beno.

Nimûneyî:

Ero keçek ti hê serê siway şefeq id kûmca ra yên? (Çewlîg/Merkez) (Bor, 2013: 22)

Ti kom î? (Bongilan) (Kaya, 2018: 13)

1.4. j, c, z

Vengê ke vurîyenê yewbînan ra j, c û z Çewlîg de zî vurîyenî. Tablo 4î de nimûneyê nê vurîyayîşî asenî:

Tablo 4: Vengê “c, j, z” û Standartnuştiş

c	j	z
cice	cije	cize
dec	dej	dez
ercan	erjan	erzan
kec	kej	kez
lacek	lajek	lazek

Seke Tablo 4î de aseno Çewlîg de hîre formê nê vengên fekê Çewlîgî de estî. Zafane “j” û “c” şuxulîyênê, Karer de no veng qêdê Dêrsim sey “z” vacîyeno. Mavaji, “lacek, lajek û lazek” her hîre formî Çewlîg de şuxulîyênî. Standartnuştişî de zafane “j” tercîh beno.

Nimûneyî:

Belê ez dêrd şima zûna. Tu ri qicî nibenî. (Çewlîg/Merkez) (Kuriş, 2009: 127)

Dadî û babî qîj vûn: Lawê m’kûm tui xelisnê? (Çewlîg/Merkez) (Bor, 2015: 62)

1.5. “k” û “ç”

Zazakî de vurîyayîşê “k” û “ç” zaf cayan de aseno. Nimûneyê vurîyayîşê “k” û “ç” Tablo 5î de asenî:

Tablo 5: Vengê “k, ç” û Standartnuştiş

k	ç
dîk	dîç
keye	çe, çîye
keyna	çena
ke, kî	ço

Seke Tablo 5î de aseno tayî çekuyî hem pê “k” hem zî pê “ç” yenî vatiş. Tay cayan de mavaji sey Dêrsim de no vurîyayîş hîna zaf o. No vurîyayîş Çewlîgî de hîna tay aseno. Teyna fekê Karêr de sey Dêrsim no vurîyayîş zaf o. Çewlîgî de zaf cayan de çekuyê **dîkî** dîk o la Mîyalanê Govderyî de na çekuye bena **dîç**. Fekê Karêr de **keye** û **keyna** sey Dêrsim benî **çe/çeye** û **çena**. Çewlîg de yewna vurîyayîşê k û ç çekuye ke/kî de de aseno. Mavaji:

Ke/kî vûn qey ti gej î.

Ço vûn qey ti gej î.

Kêna pîl vona: La kilawê mi **ça** wa? (Bongilan) (Kaya, 2018: 115)

Standartnuştişi de “k” tercîh beno: Dik, keyna, keye.

1.6. “o, ö, ü” û “we, wî”

Çekuyê ke ziwananê xerîban ra kewtî zazakî xusûsen ê ke tirkî ra yê, ziwan reaksiyonêk dano û vengane “we” û “wî” ano vernîyê çekuyan. Xusûsen çekuyê ke pê “o, ö, ü” dest pêkenî. Tablo 5î de taye nimûneyî asenî:

Tablo 6: Vengê Xerîbî û Standartnuştiş

o, ö, ü u	we	wî
o	we	wî
ocak	wecax	
oda	wade	
ördek	werdek	
önlük	wenlik	
ütü		witî

Seke Tablo 6î de aseno vengê xerîbî goreyê herfa verîn reaksiyonan gena. Mavaji çekuyê “ortak” bena “wertax”, “ördek” bena “werdek” û “ütü” zî bena “witî”. Seke aseno herindê “o ö ü” de *we û wîyî* girewto. Standartnuştiş de *o û ü* tercîh benî û sey “ortax, ordege ve ütî” de yenî nuştiş.

1.7. Diftong (ue, ua, ui, au, ew)

Xususîyetê fekê Çewlîgî ra yew zî di herfê vengîn sey *ue, ua, ui, au, ew* pîya vajiyenî (Malmîsanij, 2015:41). Tablo 7î de nimûneyê diftongî asenî:

Tablo 7: Diftong

Fekê Çewlîgî	Standart
guaz	goze
gueş	goş
gueşt	goşt
kue	ko
guel /gual	gole
kuar	kor/kore
sual	sole

Seke Tablo 7î de aseno sey “gual, gueş, kue” gelekî nimûneyê diftongî fekê Çewlîgî de estî. No xususîyete diftongî kurmançî de zî esto (Malmîsanij, 2015; Karacan û Kaya, 2015: 9). Mavajî sey “xwar, xwarin, xweş, xwelî” gelekî nimûneyê diftongî kurmançî de estî. Standartnuştişî de formê bêdiftongî tercîh benî. Mavajî, “gol, goş û kor” nusîyeno.

2. Herfa Pêragirêdayene

Fekê Çewlîgî de di vengê herfa pêragirêdayîşî estî. Çewlîgî de “y” û “w” semedê pêragirêdayîşî şuxulyenî. Şuxulnayîşî vengê pêragirêdayîşî de binekî alozî aseno. Goreyê mintiqayan nê vengî bedilyenî. Tayê cayan de “y”, cayanê binan de zî “w” şuxulîyêno.

Nimûneyî:

Mêmîş Xazî qola qola teda havîlîao

Sêri Xêlan kero sîa o,

Binê Xêla kero sîa o (Mann, 2014)

Seke cor ra aseno deyîra Memîş Xazî de vengê pêragirêdayîşî de nêameyî şuxulnayîş. Çekuyê “havîlîyayo”, bi vengê pêragirêdayîşî goreyê fekê Gowdereyî “havîlîyawo” yo la vatişî de nêameyo vatiş. Wîna nimûneyî zaf ê.

56

Birawo, birawo, birawo zerrê cîgêr mi tu r' helyawo (Karasu, 2012).

Seke deyîrê Rençber Ezizî de çekuyanê “birawo, helyawo” ra aseno vengê pêragirêdayîşî “w” o.

Dezawo dezawo Mehmud o dezawo

Tifîng dezay mi niteqawo, tifîng jendermûn teqawo

teqao.....teqawo

dezao.....dezawo (Kuriş, 2014: 34)

3. Zemîrî

3.1. Zemîrê Kesan

Zazakî de zemîrê kesan di grûbî yê. Tablo 8î de goreyê standart û fekê Çewlîgî zemîrê kesan yê Grûba yewine asenî:

Tablo 8: Zemîrê Kesan yê Grûba Yewine

Standart	Fekê Çewlîgî
ez	ez
ti	tu, tui
o	o, aw, ay
a	ya, aya
ma	ma
şima	şima
ê	yi

Seke Tablo 8î de aseno zamîrê “ez, o, ma, şima” hem fekê Çewlîgî de estî hem zî zîwanê standartî de estî. Hetu bîn ra “ti, a, ê” zî cîya yê. Tablo 9î de goreyê standart û fekê Çewlîgî zemîrê kesan yê Grûba dîyine asenî:

Tablo 9: Zemîrê Kesan yê Grûba Dîyine

Standart	Fekê Çewlîgî
mi	mi
to	tu
ey	yi, ay
aye	ya, aya
ma	ma
şima	şima
înan	yin, ayin

Seke Tablo 9î de aseno zamîrê bê zemîranê “mi, ma, şima” zemîrê binan de seba vurîyayîşê vengam zemîrî tam yewbînan nêgenî.

3.2. Zemîrê Îşaretî

Zemîrê îşaretî goreyê nezdî, dûr û halê oblîki vurîyenî. Cêr ra nimûneyî asenî:

3.2.1. Nêzdî

Halo Sade:

Standart Fekê Çewlîgî

no.....in, en (nerî)

na.....ina, ena (maki)

nê.....în, îni, enî (zafhumar)

No vano.....In vûn. (nerî)

Na vana.....Ina vûna. (maki)

Nê Vanî.....În vûnî. (zafhumar)

Halo Oblîk:

eni, ini, ene, ine (nerî)

ina,ine, inay, iney, ine, iney (maki)

enîyun, inûn, inin, inû, ino (zafhumar)

58

Mi inî ra va. (nêrî)

Mi inê ra va.(maki)

Mi inûn ra va. (zafhumar)

3.2.2. Dûrî

Halo Sade:

o aw, ew, ewi, awi, ay, u (nêrî)

a a, aya, eya (maki)

e î, ay, eyi (zafhumar)

O vûno. (nêrî)

A vûna. (maki)

Ay vûnî. (zafhumar)

Halo Oblîk:

eyay, ayi (nêrî)

aye aye, eya (makî)

înanayin, ayna (zafhumar)

Ay/Ey ra vaj. (nêrî)

Aye ra vaj. (makî)

Ayin ra vaj. ((zafhumar)

4. Edat

4.1. Veredat

4.1.1. bi, pê

Ez bena rueşena, **pê** tucaret kena. (Kaya, 2018: 39)

Ez bena roşena, **bi** tîcaret kena.

Şû piyonz bîyar ma **pê** pîlaw buer. (Kaya, 2018: 37)

Şo piyanz biyar ma **bi** pîlaw bore.

5. Îzafeyî

5.1. Îzafeyê Nameyî:

Fekê Çewlîgî de îzafeyê nameyi goreyê nêrî, makî û zafhumarî hîre tewirî virazîyenî. Seba nêrî "î", makî "ê" ve zafhûmaran de "î" yeno şuxulnayîş.

5.1.1. Nêrî - "î" : Lajî Elî, muxtarî dewî, merdimî ma

Merdimî ma ûmo.

Merdimê ma ameyo.

Muxtarî dewî vazd ra îtîya ra vîyert.

Muxtarê dewe vazd ra tîya ra vîyet.

5.1.2. Makî- "ê" : Keynayê Elî, Cînêyê Ehmedî, kewûniyê keyeyî, merdimê ma

Merdimê ma ûmeya.

Merdima ma ameya.

5.1.3. Zafhumar- "î" : bizî astorinî, guelikî belekî, darî mazêrî, merdimî ma

Merdimî ma ûmê.

Merdimî ma ameyî.

Merdimê ma ameyî.

5.2. Îzafeyê Sifatî:

Zazakîyê Çewlîgî de îzafeyê sifati goreyê nêrî û makî di tewir virazîyenî. Seba nêrî "o" û makî zî "a" şuxulîyena.

“Keynaya rind” yan zî “keynawa rind”.

Aya keynawa rind wayê embazî min a.

A keynaya rind waya embazê min a.

Lajo kej, kueyo berz, vergo har:

In lajo kej, dewijî ma wo.

No lajo kej dewijê ma yo.

Heto bîn ra fekê Çewlîgî de kewtişê vengana lezvatiş ra zî îzafeyê vurîyeno.

Mavajî:

Kuê Şem berz o.

Seke cumleya corîn ra aseno her çend Kuê Şem nêr bo zî, semede îzafeyî "ê" şuxulyayo. Yanî îzafeyê pê herfê makî virazîyaya. Çünke "ê" fekê Çewlîgî de îzafeyê de herfa makî ya. Eslê xo de tîya de yew nakokî çin a. Kuê Şem yew kilmvatiş o. Cumle ganî “Koyî Şemî berz o.” bibenî. Semedo ke “Ko” ve “Şem” sey kilmvatiş ameyê şuxulnayîş îzafeyê zî vurîyayo.

Koyî Şemî berz o.

Koyê Şemî berz o.

Vêr bêr ma pak o.

Na cumle de “vêr bêr ma” yew îzafeyê yo. Cumle ganî “Verî berî ma pak o.” bibenî.

La semede lezvatişî ra şekle îzafeyî vurîyayo. Herfê îzafeyî ameyî ver û kewtî heceyê verînî. Reyna herfê îzafeyî vurîyayî “î” biyo “e”.

Verî berî ma pak o.

Verê berê ma pak o.

Merdîm xerîb ser ûmê pêser.

Na cumle de “merdim xerîb” yew îzafeyê yo. Çekuyê “merdim” de vengê “î” ke kewto heceyo peyên. Îzafeyê eslê xo de sey “merdimi xerîb” o.

Merdimî xerîbî ser ameyê pêser.

Merdimê xerîbî ser ameyê pêser.

O merdim derg kûm?

Îfadeyê “merdim derg” ke pers de vîyerenoyew îzafeyê sifatiyo. Yew îzafeyê sifatiyo. La herfê “o” ke îzafeyî sifatan de semede nêrî şuxulyena nêasena. Tîya de “merdim derg” eslê xo de “merdimoyew derg” o. Lezvatişî ra îfade nêbeno. Nuştişî de ganî sey formanê cêr bo:
O merdimoyew derg kam o?

6. Kilmvatişî û Lezvatişî

Sêr Hezîyerûnî tûm o
Bîn Hezîyerûnî tûm o
Wa şîyêr malay dim o
Wa biyêr vêwê Ximxim o (Rençber Ezîz, bêtarîx)

Seke deyira şarî ya corên ra aseno zafê vengandekilmvatiş esto. Bi îfadeyoyew bîn vengandekilmvatiş virazîyayo û çekuyî biyekilm:

sêr Hezîyerûnî..... serî Hezîyerûnî/serê Hezîyerûnî
bîn Hezîyerûnî..... binî Hezîyerûnî/ binê Hezîyerûnî
şîyêr..... şîyerî, şêrî
biyêr..... biyerî, bêrî
vêwê Ximxim..... veyweyê Ximximi/ veyweyê Ximxime

61

Mi tui r' yo kitab ardîb'.
O hima z' kê ma do.

Kilmvatişî ke cumleyanê corînan de biye, bi vergirewtîşî herfan ya zî bi vîndikerdişê vengandekilmvatişî virazîyayî. Mavajî, *tui r'* eslê xo de *tu rî yan zî to rê yo*. Fekê de çekuyê rî bi *tu* pîya vacîyena û ewro zafê metnan de wîna yanî “tui r” nusîyena zî. Eslê xo de “î”, aîdê edatê rî/rê yo û ganî sey *tu îr* bêro nuştiş. Standartnuştişî de na mesela bi formê rê/rî hal biya. Yewna kilmvatiş îfadeyê *mi ardîb'* de bi vatişoyew bîn kare *bi* ke hikayeyê wextoyew vîyarteyî îfade keno de “i” kewto vernîyê *byî*. No hal fekê Çewlîgî de biyo sey yew qaîde yî. Tîya de “i” eynî wext de yewhumarî îfade keno. Eke îfade sey “kîtabî” zafhumar bibenî cumle goreyê fekê Çewlîgî ganî wîna bibenî; Mi tui r' kitabî ardîb'. Cumleyî goreyê standartnuştişî cêr de yî:

Mi tu rî yew kitab ardbi.
Mi to rê yew kitab ardbi

Mi tu rî kitabî ardbî.
Mi to rê kitabî ardbî.

O hima z' kê ma do.

Na cumle de pê vînkerdîşê tayê vengam kilmvatiş virazîyayo. Eke vengî tam bêrî vatiş cumle goreyê fekê Çewligî wîna ya:

O hima **z' kê ma di wo.**
O hima **zî keyeyî ma de yo.**
O hima **zî keyeyê ma de yo.**

Peynîye

Fekê Çewligî û Standardê Vateyî yewbînan ra dûrî nîyê. Eslê xo de zafê formê standardî fekê Çewligî de zî estî. Mavajî vurîyayîşê vengamê “a, u, o (Malmîsanij, 2013), i” hemê fekê Çewligî de zî şuxulîyênî. Standartnuştiş de formo ke tercîh bîyo (vengê “a”) zaf vila nîyo. Çünke no form teyna Siwan û dewanê Govdereyî de yeno şuxulnayîş û ê zî zafane vengê “û” şuxulnenî. Vurîyayîşê vengam ra yew hete ra fekê Çewligî û Standardê Vateyî yewbînan ra nêzdî yê heto bîn ra semedo ke no form teyna yew mintîqa de şuxulîyêno û edet pê nêkerdo binek şarî rê **xudek** yeno.

62

Taye hetan ra miyane fekê Çewligî û Standardê Vateyî de ferqî estî. Mavajî diftongî teyna mintîqayê Çewligî û Palî de estî. Mintîqayê binan de çîn î. Standardê Vateyî de zî diftong çîn o. Heto bîn ra zemîran de taye hempar ê taye zî çîya yê. Ferqê bîn ke miyane fekê Çewligî û Standardê Vateyî de estî zafê kilmvatiş û lezvatiş ra têra benî. Nê meseleyî zî bi vilabiyayîşê ziwano nuşteki yew demo kilm de hal beno.

Seke nimûneyê fekê Çewligî de aseno standartnuştişê fekan ziwani eslê xo ra qet dûrî nêfineno. Teyna çekuyê ke vîndî benî îlawe benî, çekuyê ke waharê zaf forman ê ra yew tercîh bena û lezvatiş ra çukuyê ke bîyê kilm bi şeklo derg nusîyênî. Seke nimûyanê corînan ra zî yeno fehmkerdîş ziwano fekkî zaf nêbedilyeno la semede ziwani yew îmkano pîl yeno meydan.

Çimeyî

Bor, Î. (2013). *Vistonikê Dadîye Mi*. Dîyarbekir: Weşanxaneyê Roşna

Bor, Î. (2015). *Mesel û Vistonikî*. Dîyarbekir: Weşanxaneyê Roşna

Celalî, N. (2005). “Dorûverê Çewligî ra Çend Lorikî”, *Vate: Kovara Kulturî*, Dewreyê Dîyine, Hûmare: 5 (25), r. 99-101

Celalî, N. (2009). “Çewligî û Dêrsim ra Di Varyantî Lawika Ximxim”, *Vate: Kovara Kulturî*, Dewreyê Dîyine, Hûmare: 12 (32), r. 147-149

- Espar, J. Î. (2011). Vate Çalışma Grubu ve Vate Dergisi Çalışmaları. <http://www.zazaki.net/haber/vate-calisma-Grubu-ve-vate-dergisi-calismalari-775.htm> Erişim 08.09.2020
- Ferhengê Kirmanckî (Zazakî)-Tirkî, (2009). Amedekerdoxî: Malmîsanij & Uzun, Mehmet. & Espar, J. Îhsan. İstanbul: Weşanxaneyê Vateyî.
- Karacan, H., & Kaya, B. (2015). “Zazaki ile Kurmanci Lehçelerinin Fonetik Yönünden Karşılaştırılması”. *International Journal of Kurdish Studies*, 1(2), 102-115.
- Karasu, D. (2012). *Dinya d’ yo darê ma: Rêncber Eziz*. İstanbul: Weşanxaneyê Vateyî.
- Kaya, A. (2018). *Estanikê Bongilanî*. İstanbul: Weşanxaneyê Vateyî.
- Kurij, S. (1997). *Çend Dêrî*, Kovara Vateyî, 1, 54.
- Kurij, S. (2000). “Dyeb Sur”, *Vate: Kovara Kulturî*, 12, 52.
- Kurij, S. (2000). *Arwunçî û Lûy: Sonikî Çewligî*
- Kurij, S. (2014). *Deyirî Çewligî*. İstanbul: Nas Ajans Yayıncılık
- Malmîsanij, M. (2009). *Veng û Vate*. İstanbul: Weşanxaneyê Vateyî
- Malmîsanij, M. (2013). *Kürtçede Ses Değişimi*. İstanbul: Weşanxaneyê Vateyî
- Malmîsanij, M. (2015). *Kurmancca ile Karşılaştırmalı Kirmancca (Zazaca) Dilbilgisi*. İstanbul: Vate Yayınları
- Mann, O. (2014). “Mêmiş Xazî”, Amadekerdax: N. Celalî, *Vate: Kovara Kulturî*, Hûmare: 41, r. 117-118
- Önal, A., Bozkurt, N. (1999). “Deve.” *TDV İslam Anskilopedisi*.
- Rençber Eziz, *Ximxim*, Bandê Qeydê Şexsan, Bêtarîx.